

KRUNOSLAV HERUC, POBORNIK HRVATSKO-RUSKIH VEZA POTKRAJ XIX I NA POČETKU XX STOLJEĆA

Ivan Očak

Povijest hrvatsko-ruskih veza s kraja XIX i na početku XX st. još nije kod nas dovoljno proučena;¹ više se pisalo o hrvatsko-ruskim književnim vezama.² Kad je riječ o širim povijesnim vezama tek su neki Hrvati djelovali na zbližavanje dvaju naroda; najpoznatiji su od njih Vatroslav Jagić³ i Franjo Rački⁴. Manje se zna o Krunoslavu Herucu, »hrvatskom konzulu u Petrogradu«, kako ga je nazvao Stjepan Radić⁵.

Prvi podatak o Krunoslavu Herucu saznali smo od Josipa Badalića. U njegovoj opširnoj publikaciji iz 1945. publicirana su četiri Herucova pisma iz Petrograda⁶ i njegova kratka biografija. Deset godina kasnije Slavko Ježić piše o hrvatskim putopiscima, među koje ubraja i K. Heruca, te publicira Herucovo »Pismo iz Rusije«,⁷ već prije objavljeno u knjizi J. Badalića.

¹ Među novijim radovima valja spomenuti: Josip Badalić, Hrvatska svjedočanstva o Rusiji, Zagreb 1946 (dalje: Hrvatska svjedočanstva); Ivan Očak, Građa za povijest hrvatsko-ruskih veza u drugoj polovini XIX stoljeća, HZ 1966—1967, i dr.

² Vidi A. Flaker, Književne poredbe, Zagreb 1968, i »Hrvatska književnost prema evropskim književnostima od narodnog preporoda k našim danima«. Uredili: A. Flaker i K. Pranjčić, Zagreb 1970. J. Badalić, Moslavačke razglednice, 2. prošireno izdanje, Kutina 1980. Bibliografija radova Josipa Badalića.

³ Korespondencija Vatroslava Jagića, Pisma iz Rusije 2, Zagrebu, JAZU, 1970. (Priredio Josip Hamm); Pisma J. V. Jagića k ruskim učonym 1865—1886, Moskva—Lenjingrad 1963.

⁴ O odnosu Franje Račkoga prema Rusiji usp.: F. Rački, Putne uspomene o Rusiji i Poljskoj, Zagreb 1887; Ante Gulin, Bibliografija radova Franje Račkog i bibliografija radova o njemu, Zbornik Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU 9; Lj. I. Rovnjakova, Franjo Rački i Rossija. Iz istorii horvatsko-ruskih kuljturnyh otnošenij posljednej tretji XIX veka. »Zarubežnije Slavjane i ruskaja literatura«, Lenjingrad 1978.

⁵ Stjepan Radić, Hrvatski konsul u Petrogradu, »Novosti«, Zagreb 1. IV 1909, br. 91.

⁶ To su pisma K. Heruca objavljena u listovima: »Smotra« I, 1887; »Hrvatska«, br. 253, 1. III 1890; isto, br. 254, 9. XI 1894; isto, br. 290, 22. XII 1890.

⁷ Slavko Ježić, Hrvatski putopisci, Zagreb 1955, 205—209.

Aleksandar Flaker bavi se K. Herucem u vezi s njegovim posredovanjem za prijevod zabranjenih Tolstojevih »Pučkih pripovijesti«.⁸ Važna su u tom smislu također njegova istraživanja o djelovanju radikalne proruske omladine 80-ih godina, kojoj je pripadao i Heruc.

Zasada je najdetaljnije obrađena djelatnost Heruca u Rusiji u sovjetskoj historiografiji. Prvi rad posvećen rusko-hrvatskim vezama i Herucu bio je diplomski rad Lj. N. Denisove,⁹ obranjen 1972. na katedri Južnih i Zapadnih Slavena u Historijskom fakultetu Moskovskoga državnog univerziteta »Lomonosova« (mentor docent I. D. Očak). Diplomski rad Lj. N. Denisove napisan je uglavnom na temelju arhivskog materijala (pisama) u Moskvi i Lenjingradu. Denisova je ispravno odredila mjesto Heruca u kontekstu širih hrvatsko-ruskih veza na razmeđu vijekova. Njezin je rad bio predložen za štampu, ali do danas nije objavljen.

U najnovije vrijeme najtemeljitiše se bavila K. Herucem Lj. I. Rovnjakova.¹⁰ Iako se u naslovu svog rada ograničila samo na knjižarsku djelatnost Heruca 1887—1893, ipak je pokušala prikazati čitav njegov životni put — dakako, koliko su joj to izvori dopuštali. Osnovni joj je izvor, kao i u Denisove, epistolarni. Autorica je uspjela pronaći u arhivima Moskve i Lenjingrada 110 pisama K. Heruca adresiranih ruskim znanstvenicima i društvenim radnicima. Njezin zaključak da Heruc »bez obzira na utopičnost i pogrešnost njegovih političkih pogleda na sudbinu Slavena, neosporno zaslužuje počasno mjesto u historiji rusko-slavenskih kulturnih veza na granici dvaju stoljeća«, i za nas je prihvatljiv.

I

U matici rođenih u Križevcima čitamo da je 18. kolovoza 1859.¹¹ rođen Stjepan Heruc — kasnije poznat kao Krunoslav. Otac mu se zvao Đuro (Georgius), a majka Elizabeta (rođena Rusan). Sam Heruc piše da mu je otac bio postolarski majstor.¹² Odlazak Krunoslava na školovanje u gimnaziju nije ovisio o materijalnom položaju oca, malog obrtnika. Njegov drug iz gimnazije Milan Grlović pisat će kasnije o njemu da »ne trebaše već od malih noguh potpore od kuće«.¹³

Osam razreda gimnazije Krunoslav je završio s uspjehom u Varaždinu od 1870/71. do 1878/79.¹⁴ U vrijeme njegova školovanja direktor je gimnazije

⁸ Vidi: Flaker, Tolstojeve 'Pučke pripovijesti' u Hrvatskoj, Književne porredbe, 318—332.

⁹ Lj. N. Denisova, Iz istorii horvatsko-ruskih kulturnih svjazej vtoroj poloviny XIX — načalo XX veka, Moskva 1972 (rukopis).

¹⁰ Lj. I. Rovnjakova, Russko-slavjanski knjižnyj magazin v Peterburge (1887—1893) »Zarubežnye slavjane i russkaja literatura«, Lenjingrad 1978.

¹¹ Ježić, n. dj., 633—634, netočno navodi 1862. kao godinu rođenja K. Heruca.

¹² Vidi: Puškinski dom, Rukopisnyj otdjel, v Lenjingrade (PDRO), f. 274, op. 1, d. 397, list 282. Avtobiografija.

¹³ »Sloboda«, br. 293, Zagreb 24. XII 1885.

¹⁴ Historijski arhiv Varaždin, Fond Kraljevske gimnazije varaždinske.

bio historičar Franjo Bradaška. Tada se u gimnaziji osniva literarno društvo »Neven«, a nešto kasnije literarno društvo »Vijenac«. Njegovi su organizatori budući novinar Milan Grlović i budući književnik Ljubo Babić-Đalski. U društvu su se često održavala slobodna predavanja. Bradaška se brinuo da se u Društvu za podupiranje siromašnih đaka prikupi čim više sredstava. Od 1877. dolazi iz Zagreba novi direktor Franjo Pongračić. Njegovo direktorstvo pada u vrijeme vladavine bana Mažuranića, kad je đачki život stajao »pod silnim uplivom političkog zbivanja«, primjećuju suvremenici. Ljubo Babić-Đalski, bivši »pristaša ilirskih ideja, postaje sve više simpatizer pokreta Kvaternika i A. Starčevića, s kojim se lično poznašao«. To je bila reakcija »mnogobrojnih patriota na zlosretnu politiku« koja je završila hrvatsko-ugarskom nagodbom. Lazar Car, koji je godinu dana prije Krunoslava maturirao, ovako je obilježio svoje vrijeme: »Pol tikom se nijesmo mnogo bavili, ali smo, dakako, simpatizirali ponajviše s opozicionalcima...« Car je držao čak predavanje o Darwinu, zbog čega umalo da nije isključen iz gimnazije.¹⁵ Može se pretpostaviti da se mladi Heruc već u gimnaziji upoznao i zadiojio idejama pravaških vođa Kvaternika i Starčevića, popularnim među omladinom.

Nakon završene gimnazije, kako sam kaže, namjeravao je da odabere »zvanje učiteljsko« jer na taj način »možeš najviše domovini koristiti«. Međutim, posl je mature »pokazalo mi se učiteljsko zvanje pretiesnim, ta ja hoću biti koristan ne desetcima i stotinama, nego tisućama i milijunima duša«. Zbog toga odlazi na studij prava, jer »tuj je polje široko, mnogo se može učiniti«. S tom željom došao je u Zagreb i upisao se na Pravni fakultet, ali se ubrzo razočarao i, kako sam kaže, »nisam htio više biti papiga i pobjegao sam iz pravoslovnog fakulteta...«¹⁶ Napokon se upisao na mudroslovni fakultet sveučilišta u Zagrebu.

U vrijeme burnih političkih događaja na početku 80-ih godina Heruc u Zagrebu nastavlja studije. U arhivu Filozofskog fakulteta, prema »Imeniku redovitih i izvanrednih slušatelja mudroslovnog fakulteta«, Krunoslav Heruc se upisao 24. IV 1879. U IV semestru (16. IV 1880) slušao je između ostaloga »Povijest suvremene ruske literature« i »Čitanje i tumačenje ruskoga štiva«, koje je kolegije održavao Fran Celestin. Poslije VI semestra 1881. u arhivu nema podataka, ali ih nema ni za cijelu grupu kojoj je pripadao, a bilo ih je 12 studenata. Heruc će u svojoj biografiji kasnije reći da je završio studij 1882,¹⁷ a to bi značilo da je završio punih osam semestara fakultetskog obrazovanja. O njegovim studijama u Zagrebu Grlović piše: »Došao u Zagreb na sveučilište, privredjivaše toliko, da je ljubaznu sestricu pomogao iskolovati. Pet do šest urah probavio bi na sveučilištu, na predavanjih, kroz dan bi dvie do tri instrukcije obavio, a na večer je u odvjentnika radio gotovo od 8 do 12 sati. Tko je od njegovih drugovah trebao koju adresu u Zagrebu, u privatnoj stvarci; tko je ma iz koga svjetskoga grada htio saznati knjižaru, gdje ćeš dobiti ovu ili onu zanimljivu književnu novost i pod što zgodnijimi uvjeti; niesi li se sjetio koje godine iz ratne poviesti ma najnezatnijeg na-

¹⁵ Spomenica varaždinske gimnazije 1636—1936, Varaždin 1937, 105 i 106.

¹⁶ »Hrvat«, br. 135, Zagreb 16. VI 1887, »Pismo iz Petrograda«.

¹⁷ PDRO, f. 274, op. 1, d. 397, list 282.

rodića iz stare, srednje ili novije poviesti, od prijatelja Krunoslava mogao si o svemu dobiti točne obavijesti.

Svakih je ferijah putovao domovinom i susjednimi slovjenjskimi zemljama. Jednih ga ferijah nadjoh na kastavskoj svečanosti tamošnje vrijedne čitaonice, druge godine na zabavi vukovarskog 'Dunava'. Putujući uvijek pješke, stekao veliko iskustvo, a pretrpjevši mnogo putah i gladi i kiše isčeličio se u podnašanju svih nepogodnostih. Tako mu i tijelo vrlo jačalo. Putovanjem stekao silu znanacah, tako da si ga u Zagrebu vidio mal ne svaki dan s kojim strancem. Ljubljanu, Zemun, Osiek, Požegu, Ogulin, Gospić, Zadar poznavao je vrlo dobro. Naobražen kao rietko koji hrvatski mladićah, u brzo prisvojio si ruski i francuski jezik.

Za čas bio je u Zagrebu poznat kao stari groš ili žudija gornjega grada. Premda demokrata srcem i dušom, ušuljao se i u najotmenije dvorane, kamo ga često odličnici priestolnice rado pozvaju. Navikao svakom kazati istinu u brk te svu pozornost cieloga društva svrnuti na netom, po njemu na dnevni red stavljene novosti, često bi domaćina kraj različitostih nazora i stajalištah gostovah došao poradi Krunoslava u nepriliku. Tko ga bolje poznaje znati će o njemu puno sličnih crtica. Ali na koncu konca i najkrući 'magjaroni' zavoljeli krutog malog 'Starčevićanca', kako no ga krstili...¹⁸

U vrijeme studija Heruc se eksponirao kao borbeni starčevićanac. Upravo to je »metnulo njega u crnu kn igu te ne dobi učiteljsko mesto«, piše njegov biograf u »Slobodi«.¹⁹ Od njega saznajemo da je Heruc morao izabrati umjesto učiteljskog poziva knjižarstvo. »Videć, da je svakom Hrvat, koji želi otvoreno vojevati za dobrobit i sreću pocejepane mu otadžbine živo nastojati da si izvojšti samostalan položaj, to se naš znanac odluči posvetiti knjižarstvu.« U tom izvoru nalazimo također odgovor zašto se Heruc posvećuje knjižarstvu: »Vidje on, kako se u Zagrebu šepiri znatan broj tudjinacah knjižarah, koji čim se opapuče, bježe putinom iz Hrvatske, te zamisli da si ponajprije u Zagrebu steče neko iskustvo i početke u toj radnji. Stupi u prvu knjižaru, kao pomoćnik poslovodja, i vjerujte, krasne usluge učin ne samo svomu gospodaru, no svim ljubiteljem i prijateljem domaće i strane knjige. Okretnost svoju i uslužnost reć bi da je sada još podvostručio. Tako je svikao mnogim našim književnikom i knjižničarom. U knjižari bi uz to marljivo sabirao članke za 'Maticu Hrvatsku' (kojoj je boraveći u Zagrebu bio jedan od najglavnijih povjerenikah), za razna zagrebačka i vanzagrebačka humanitarna društva, a najradije proširivao knjižtvo stranke prava. U tom mu je teško u Hrvatskoj premca... Nigda nije zaboravio u društvu istaći, da je pristaša stranke prava. Tko od njega sretniji, kad je mogao dokazi protivnike operušati, a kljaštario ih je nemilice. Stranku prava ljubljaše nadasve i nigda joj se ne iznevjeri...«

Heruc se na sveučilištu mnogo družio s bugarskim studentima koji su ovdje studirali. Posebnu stranicu njegove biografije čini suradnja s bugarskim revolucionarnim demokratom, studentom Ilijom Milarovim, koji je od 1875. do 1878. bio u Rusiji i odanle donio među zagrebačku omladinu ideje

¹⁸ »Sloboda«, br. 293, 24. XII 1885, »O dopisniku 'Slobode'«.

¹⁹ isto

Hercena, Černiševskog i drugih revolucionarnih demokrata. Spomenuti Herucov biograf u »Slobodi« piše o tome: »Bit će, da se je živo slegla u srce našeg Krunoslava ljubav za bugarsku braću. Mnogim je on Bugarom išao u svemu na ruku, i novajlije Bugari, čim [bi] stupili na prag Zagreba, propitkivali za njegovo ime. Krunoslav bijaše uistinu prototyp bugarsko-hrvatskih veza. Imam tome stotine dokaza.«²⁰

Heruc piše da je nakon studija namjeravao da preko Francuske i Njemačke ode u Rusiju. Kaže da se dva puta obraćao na Slavjansko dobrodjteljno društvo u Petrograd, ali odgovora nije dobio. A s obzirom da nije mogao dobiti niti učiteljsko mjesto, zaposlio se na tri godine »u njemačkom dućanu u Zagrebu«.²¹ Rovnjakova pretpostavlja da je riječ o poznatom zagrebačkom knjižaru Hartmanu.²² Svoju pretpostavku argumentira njegovim kasnijim dopisom u dnevnoj štampi u kojem kritizira knjižarstvo u Zagrebu. O Hartmanovoj knjižari piše da »nema u čitavom skladištu nijedne ruske knjige. A kakve su veze naših knjižara s Rusijom? Čitav viek morate čekati narudžbu ...«²³

Ne zna se koliko bi se Heruc zadržao kod Hartmana da nisu nastali »burni događaji«, koji su ga primorali na bijeg iz Zagreba. Naime, znamo iz literature²⁴ da je Heruc još kao student pripadao 1881. radikalnoj pravaškoj ljevici i po svojoj prilici sud elovao u zagrebačkim »burnim događajima« 1883. i kasn je. Spomenuti Herucov biograf primjećuje: »Burni događaji u Zagrebu i tada počinjene nepravde pravašima prouzročiše, da je naš Krunoslav morao Hrvatsku ostaviti.« Heruc će u svojoj biografiji to potvrditi: »progoni bana Khuena Hedervarya prisilili su me na bježanje, i tako sam se našao u Bugarskoj.«²⁵

II

Heruc bježi u Bugarsku, kao tobožnji agent šivaćih mašina, u proljeće 1885.

Stjepan Radić je ustvrdio da je Heruc bježao u Bugarsku, iako je svojim poznanicima govorio da odlazi u Švicarsku.²⁶ Očevidno je da je namjeravao sakriti tragove svog puta. Ali odluci da bježi u Bugarsku pogodovalo je nekoliko okolnosti. Ponajprije njegovo prijateljevanje na fakultetu s Bugarima, od kojih su mnogi u to vrijeme živjeli u Bugarskoj. Napokon, tome je pogodovala i politička situacija u Bugarskoj. Naime, po Berlinskom ugovoru 1878. mjesto Velike Bugarske stvorene su autonomna Istočna Rumelija i Kneževina Bugarska. Na čelu prve bio je general-gubernator koga je imenovao turski

²⁰ isto

²¹ PDRO, f. 274, op. 1, d. 397, list 282.

²² Rovnjakova, n. dj., 86.

²³ »Hrvatska«, br. 164, 18. VII 1890.

²⁴ Flaker, Tolstojeve »Pučke pripovijesti«, 320.

²⁵ PDRO, f. 274, op. 1, d. 397, list 282; Rovnjakova, n. dj., 86.

²⁶ Hrvatska svjedočanstva, 12.

sultan s odobrenjem velikih država. U Istočnoj Rumeliji i Kneževini postojale su i širile se tendencije ujedinjenja. Pokret za ujedinjenje je vodio Bugarski tajni revolucionarni komitet, koji je formiran u proljeće 1885. u Plovdivu. Upravo u to vrijeme Heruc dolazi u Bugarsku. Radić piše o tome: »Tu je on u par mjeseci naučio valjano bugarski i stupio u tajnu bugarsku organizaciju za ujedinjenje Južne Bugarske ili Istočne Rumelije sa Sjevernom Bugarskom...«²⁷

Smatra se da je Heruc svojim djelovanjem zaslužan za ujedinjenje Bugarske jer je bio član komiteta koji je vodio borbu i napokon proveo ujedinjenje. U njegovoj kasnijoj korespondenciji naći ćemo dovoljno dokaza o stvarnoj pripadnosti tajnoj organizaciji. Stupio je u nju jer je našao dosta sličnosti s položajem Hrvatske koja se također borila za svoje oslobođenje. Prema toj borbi u Bugarskoj hrvatski pravaši su se uopće odnosili sa simpatijom.

Herucov biograf primjećuje da su Bugari vrlo brzo uočili kako on dobro poznaje političko stanje u Bugarskoj i »upoznaše u njemu iskrena tumača bugarsko-hrvatske simpatije. Ubrzo mu vodje naroda povjere važnu misiju u kojoj je i veći dio Rumelije upravo pred sam ustanak proputovao [...] Ukratko, naš zemljak učini se u bugarskom prevratu za ujedinjenje zaslužnim [...]«²⁸

U srpnju je Heruc izrazio svoje zadovoljstvo u pismu Račkom ovim riječima: »Nemogu Vam iskazati kako sam sretan i zadovoljan što se tako služilo te sam morao najprije u Bugarsku bježati. Svud sam našao starih prijatelja, sklopio nova poznanstva, proučio ratove i ministara (sic! I.O.), samo bi još želio, da mi se omogući proputovati svu Bugarsku. Predugo već sjedim ovdje u Sofiji...« O stanju u Bugarskoj piše: »Bugarska ima jošte mnogih ljutih rana, što je izjedaju: to je djetinjasto uprav partizanstvo, koje se temelji tek na osobnostima, plod te nagle promjene od robstva k slobodi, pa onda podmuklost, zavaravanje, klevetanje, grubi egoizam, ostanci o turskog i grčkog uzgoja. Ipak Bugarska orijaški napreduje. Tri najbitnija uvjeta sreći i blagostanju postoje: prirodno bogatstvo, marljiv i štedljiv narod i politička sloboda Bugarima možemo na njihovom šestogodišnjem napretku samo čestitati. Oni će po mom uvjerenju na brzo dostići i nas i Srbe i oni će valjda preuzeti ulogu balkanskog Pijemonta, samo ako im pođe za rukom, da prebole pokvarenost današnje svoje inteligencije. A za to nam jamči velik broj đaka po Rusiji i zapadnoj Evropi [...]«²⁹

U istom pismu moli Račkoga da se za njegov odlazak u Rusiju zauzme »kod gg. Lamanskoga i Nila Popova«. Kaže da je pokušao kod Vatroslava Jagića »kojega sam najprije za preporuku molio«, ali je dobio odgovor »da ne stoji s tim ljudima u savezu, da ne odobrava njihovih ciljeva ni njihova rada i da su oni junaci tek zborom, a mlohavi tvorom«. Jagić mu je »još posavjetovao, da se kući vratim!« Heruc se, dakako, ne slaže s takvim mišljenjem. On smatra: »Ako je Rusija dobra, to da j vodi mladež k tomu dobru, ako je

²⁷ isto

²⁸ »Sloboda«, br. 293, 24. XII 1885.

²⁹ Arhiv JAZU, f. F. Račkog XII A 217/1.

zla, to ju baš goni onamo, da spozna to zlo, da se ne zamanjuje više pustim tlapnjama.« On smatra da bi trebalo slati mladež ne samo u Rusiju »nego i u Francusku i u Englesku [...] pa ne bi sav naš politički i kulturni život mirisao toliko po nemačkoj šabloni (a možda bi i javno mnijenje za nas više znalo negoli sada gde smo skoro zaboravljeni u velikom svijetu) ...«³⁰

Al događaji u Bugarskoj zaustavili su na neko vrijeme Herucov odlazak u Rusi u.

Ujedinjenje Bugarske pojačalo je vlast kneza Aleksandra Batenberga — njemačkog princa i nećaka ruske carice. Međutim, značajno je da Aleksandar III nije podržavao Batenberga. Za rješavanje rumelijskog pitanja sazvana je međunarodna konferencija. Ali dok su se vodile pripreme za konferenciju srpski kralj Milan napao je u novembru 1885. Bugarsku. Zanimljiv je podatak da se u redovima bugarske vojske našao i Heruc kao borac. O tome svjedoči Radić: »Kad je na to radi nesvjesne srpske politike srpska vojska mjesto da zaposjedne Kosovo i cijelu staru Srbiju krenula ravno na Sofiju, istakao se Heruc među onim dobrovoljcima, koji su iz južne granice protiv Turskoj kao na krilima preletjeli na zapadnu granicu prema Srbiji učinili tu velike usluge redovitoj vojsci i prvi unišlj u Pirot.« Heruc se borio pod zapovjedništvom glasovitoga kapetana Panice³¹ kojem je neko vrijeme bio ađutant.

Kasnije je Heruc, kao i pravaši, ovako opravdao svoje učešće na strani Bugara: »Što smo mi Hrvati radili, to smo dobro promislili i ne kajemo se ni najmanje. Jači udario na slabijeg a još podlo i lukavo. Oboje nam braća, a mi bili za pravicu. Time se i ponosimo ...« On osuđuje srpske emigrante radikale: »Al se čudimo vama radikalima srpskima, bjeguncima, kojim je svima glava u torbi: Milan vam rodbu gubi, kuću rastvorio, o kome svi govore, da srpski narod Srbiju u grob sprema, vama se čudim, što pred tijem Milanom pokloniste glave ...«³² Osuđuje srpski šovinizam kojem su se radikali podali žaleći što Milan nije pobijedio. Na osobit način Heruc se odlikovao još i time što je u vrijeme sjedinjenja južne i sjeverne Bugarske, te bugarsko-srpskoga rata bio glavni, a neko vrijeme i jedini novinar i novinarski posrednik s ostalom Evropom, koja je tada primala vijesti iz Bugarske ponajviše preko Zagreba.³³

Heruc šalje od ljeta 1885. svoje dopise u pravaški dnevnik »Slobodu«; u svakom broju mogu se čitati njegovi opisi političke situacije. Osim toga, on se u to vrijeme bavi i prevodenjem, preveo je neke radove Zaharija Stojana

³⁰ isto

³¹ Kosta Panica (1885—1890) iz Trnova, bugarski politički i vojni rukovodilac, major po činu. Sudjelovao je aktivno u političkom životu za vrijeme Ujedinjenja Istočne Rumelije s Bugarskim kneževstvom (1885), a zatim u Regentstvu (1886—1887). Bio je protivnik rusofila, ali nezadovoljan izborom Ferdinanda za bugarskog kneza i politikom vlade Stambolova, osobito u odnosu prema Makedoniji, prešao je na stranu rusofila 1890 (jan.), organizirao svrgavanje vlade i izgon kneza iz Bugarske, uhapšen i streljan u Srbiji. (Kratka bugarska enciklopedija, 4, Sofija 1967, 65.)

³² »Hrvatska«, br. 80, 8. IV 1887.

³³ Hrvatska svjedočanstva, 12.

nova³⁴ i D. Starova.³⁵ Za sada nije utvrđeno da li je svoja pisma slao i u Rusiju. Važno je istaći da je u svojim dopisima »Slobodi« pokušavao zainteresirati evropsko javno mnijenje za položaj i sudbinu slavenskih naroda, za rješavanje nacionalnog pitanja u Bugarskoj, kao i na cijelom Balkanu. Za sud elovanje u ratu kao vojni korespondent Heruc je odlikovan bugarskim Aleksandrovim krstom za hrabrost.³⁶

Kao što je već rečeno, Rusija nije podržavala Batenberga, pa je to pojačalo rusofilske tendencije u Bugarskoj. Pristaše Rusije smatrali su da knez smeta ostvarenju tješnjih veza sa Rusijom, pa je zbog toga odlučeno da ga se riješe. Na početku augusta 1886. došlo je do puča i knez se morao odreći prijestolja. Prema svjedočanstvu S. Radića, u tom puču aktivno je sudjelovao i Heruc. Međutim, puč je ugušen jer ga zapadni saveznici, anglo-austro-filski krugovi u vojsci, nisu poduprli. U njihovo ime djelovao je predsjednik Narodnog sabora S. Stambolov, koji je Batenberga pozvao natrag, a sudionici puča, koji su bili otkriveni, uhapšeni su. Dio ih se uspio sakriti u inozemstvu. Među ovima bio je i Heruc; kao rusofil bježi u Rusiju. Ova činjenica svjedoči da je Heruc u toku borbe u Bugarskoj produbio svoje rusofilske poglede. To potvrđuje i činjenica da se uputio u Rusiju i ondje nastavio borbu za nacionalno oslobođenje slavenskih naroda uz pomoć Rusije.

III

Heruc je morao napustiti Bugarsku 28. listopada 1886. Radićeva tvrdnja da je iz Bugarske otšao »putujući ponajviše pjeske«³⁷ ne stoji. Sam će Heruc, nešto kasnije, iz Rusije opisati svoje protjerivanje iz Bugarske uz žandarsku pratnju u seriji članaka pod naslovom: »Od Sofije do Odese«. Opisuje kako su ga »žandari i pristavi čestite sambolovske vlade sramotno na skelu dočerali i na austrijsku lađu turili. Bilo im na dušu!...«³⁸ Dalje kaže da se uputio »k drugoj, nešto daljoj, ali boljoj braći, pod drugo nebo, druge zvijezde. Ne plaši se, pođi pouzdano i veselo u svetu zemlju, o kojoj pjeva veliki pjesnik Nekrasov...« Zatim citira jedan stih pjesnika, pa nastavlja: »Neka te nose tihi valovi Dunava u krilo te slabe i biedne, s'line i bogate, ali svagda mile i ljubljene Rusije. Mi je ljubimo, drugi je preziru, treći se je boje, a svi znamo, da je u njenoj ruci budućnost Evrope. A ti, momče, šaputao mi je dalje moj angjeo čuvar, budi i tamo glasnikom roda svoga hrvatskoga, pokazuj s evrnim ljudima kako su vruća dole na Jadranskom moru iako snježnog Velebita hrvatska srca. Idi, posmotri, zavidi, i svježiji jošte krepče duševne veze među oba brata: Rusa i Hrvata!...«³⁹

³⁴ Zaharije Stojanov, Tko je zarobio pašu u plovdivskom kanalu, »Sloboda«, br. 260, 14. XI 1885.

³⁵ D. Starov, Spomen na Makedoniju. »Sloboda«, 6. VI 1885.

³⁶ »Sloboda«, br. 280, 9. XII 1885.

³⁷ Hrvatska svjedočanstva, 12.

³⁸ »Hrvatska«, br. 80, 8. IV 1887.

³⁹ isto

Heruc je stigao u Odesu u studenom 1886. Ali tu je doživio već prvu neugodnost: posumnjali su u njega da je špijun Stambolova koji je dolaskom na vlast raskinuo odnose između Bugarske i Rusije.

Iz biografije koju je Heruc priložio u pismu predsjedniku petrogradskoga Slavjanskog blagodetelnog društva grofu N. P. Ignjatijevu vidi se da se on još u Zagrebu 1883. upoznao s docentima petrogradskog univerziteta I. P. Sozonovim i E. A. Voljterom. Osim toga, dugo se dopisivao s profesorom kazanskog univerziteta I. N. Smirnovim. Svoje je dokumente predao još u Plovdivu ruskom konzulu. Cilj svih tih obraćanja bila je želja doći u Rusiju i upoznati se ondje s knjižarstvom.⁴⁰ Iz spomenute biografije saznajemo da ga je I. S. Aksakov pozivao u Moskvu još u si ečnju 1886.

Čini se da je sve to pomoglo Herucu da se oslobodi sumnje i dođe najprije u Moskvu, a u početku 1887. u Petrograd. Prilikom dolaska u Rusiju pisao je o svom cilju: »Djelovati na ustanovljenju najboljih literarnih i knji-go-trgovačkih odnosa Rusije sa slavenskim zemljama«. Smatrao je da će »Prosvjetom k slobodi« moći da »podigne i ujedini svoj narod koji je tijekom vjekova zatucan, rastrzan i ugnjetavan i da ga na dostojno mjesto postavi u Slavenskoj obitelji«. ⁴¹ Ostvarenje ovog cilja vidi u dva pravca: suradnjom u novinama i časopisima u domovini i Rusiji, te knjižarstvom.

Od dolaska u Rusiju 1886. Heruc šalje svoje priloge u Zagreb u pravašku »Slobodu«. U devet brojeva »Slobode«, počevši od 10. prosinca 1886. do 25. travnja 1887. objavljuje svoj putopis »Od Sofije do Odese«. U njemu opisuje vrlo detaljno ne samo svoj put nego i politička zapažanja o Bugarskoj. Većina tih opisa predstavlja literarno d elo. Ali to je bio tek početak, jer je i kasnije, u toku 80-h godina, slao svoja »Pisma iz Peterburga« i »Naknadna pisma« u novine »Sloboda« i »Hrvatska«, a literarne obzore u zagrebačke časopise »Smotra« i »Dom i sviet«. Svoje radove potpisuje ili punim imenom i prezimenom, ili inicijalima i pseudonimom »Kroatov«. Ideal mu je, kako piše, »izvješćivati hrvatsku žurnalistiku o svem što se u ruskom javnom životu može opažati«. Suraduje i u ruskim časopisima »S. Peterburgskije vedomosti«, »Novoje vremja« i »Slavjanskije izvjestija«. Urednik potonjih je V. V. Komarov. U redakciji su poljski, češki, srpski, slovenski sa hrvatskim zajedno. Ovaj uredu e Heruc. Osim toga uređuje i odio bibliografija. Za nagradu mu je Komarov ustupio u svojoj kući sobu s jednim prozorom tu može otvoriti i dućan.⁴² Od te suradnje je prvo vrijeme živio. Novinarsku djelatnost je potčinio propagandi svojih prosvjetiteljskih ideja. Nastojao je da u Hrvatskoj čim više upoznaju Rusiju, i obratno, da Rusija čim više sazna iz literature o slavenskim zemljama. Svoje ideje želi širiti također putem organizacije slavenskog knjižarstva.

O izvanrednim teškoćama, s kojima se u prvo vrijeme sukobljava, a koje će ga i kasnije pratiti (prilikom dolaska dobio je od Slavenskog društva kao »bugarski emigrant« 100 rubalja), piše Račkom 24. X 1888: »Ja umjesto potpore, nalazim kod jednog diela gg. slavenofila upravo progon. Premda je

⁴⁰ Rovnjakova, n. dj., 86.

⁴¹ PDRO, f. 274, opis 1, djelo 397.

⁴² Arhiv JAZU, f. XII A 217/7. Pismo Heruca Račkom od 10/22. II 1888.

taj dio u manjini (s prof. Lamanskim na čelu) ipak je oružje s kojim se ta gospoda služe vrlo porazno, osobito ovdje u Rusiji. Izmislili su da sam kršćanski Židov i da sam austrijski špijun. Kako ću se braniti? Lasno bi bilo podići viku u novinama, no time bi samo povukao na sebe pažnju magjara i niemaca, te bi morao posve napustiti ovo polje, kome sam se posvetio. Velike su materijalne neprilike, koje sam u ove dvie godine u Rusiji preturio, no vjerujte mi, stoput veće su duševne muke koje sam ovdje prepatio...⁴³ Dalje moli Račkoga da napiše pismo predsjedniku Slavenskog komiteta grofu Ignjatijevu i da ga preporučí »neka bi mi on pomogao ustroiti svoje knjižarsko djelo. On zna potanko sve intrige, koje su zapredene protiv mene, on me je već štitio; u maju mi je rekao: 'neodilazite vi iz Rusije, ja ću se u jesen pobrinuti za vas, ili vas pristrojiti k Suvorinu ili Glazunovu, ili vam pomoći da otvorite samostalnu knjižaru'. On se sad vraća u Petrograd i bilo bi neophodno nužno, da mu netko drugi za mene slovce kaže, a ne samo što ja vazda pro domo mea govorim. Pismo možete ili pravo k njemu otpremiti (Spb. Moika, 19.) ili preko g. B. Bogišića (Spb. Anglijski per. d. 25, kv. 11) koji se je već na to saglasio. Ja ću Vam biti za tu ljubav do groba zahvalan...⁴⁴

Rački je doista udovoljio toj molbi, pa mu Heruc 10. XII 88. piše: »Vaše pismo došlo mi je upravo u dvanajsti čas, v samuju poru. Bit ću Vam do groba zahvalan. Ono je prinudilo grofa da se zauzme upravo energično za mene i evo danas je već stvar gotova: u principu pristao je Suvorin na to da se od nove godine ovdje, u njegovoj knjižari otvori slavenski odio, koji ja mislim okrstiti 'Slavjanskij posrednik, otdelenije knjižnogo magazina 'Novogo vremeni', pod upravljenijem K. J. Geruca'. Ja ću biti u tome odjelu potpuni gazda i nastojat ću da Petrograd zauzme od prilike onakovo mjesto za slavensko knjižarstvo, kao što Leipzig za njemačko. Cilj je dakako velik i težak, no nije nedostizhan, osobito ako se nadje jošte nekoliko ovakih mladića kao ja...⁴⁵ Dalje kaže da će taj »Slavjanski posrednik« biti prvi i glavni komisionar inozemnih slavenskih i n emaćkih knjižara za svu Rusiju. Osim toga ima u planu da pokrene opću slavensku bibliografiju po uzoru na Henrichsa itd. Uskoro se zaposlio u knjižari A. S. Suvorina, ruskog novinara i izdavača u Petrogradu, s kojim je bio vezan i suradnjom u njegovom listu »Novoje vremja«. Misao Heruca bila je da se osamotali i organizira »Rusko-slavensku knjižaru-magazin«. Plan te ustanove izložio je u svom »Projektu za organizaciju ruske trgovine knjigama«, koji je 1887. predstavio Slavenskom društvu.⁴⁶ Za svoj »Projekt« dobio je materijalnu pomoć od toga društva.

⁴³ Arhiv JAZU, f. XII A 217/3.

⁴⁴ isto

⁴⁵ isto, f. XII A 217/6.

⁴⁶ Rovnjakova, n. dj., 92. Heruc se žali Račkom: »Nije li sramota što u Petrogradu, ni u svoj Rusiji, nema do danas ni jedne slavenske knjižare, a ima francuske, švedskih, engleskih, njemačkih ni broja se nezna«. Kaže da je htio stupiti u jednu kao pomoćnik, čak se nudio i badava, te predlagao da će organizirati slavenski odio. Nije se našao za to knjižar. Smatra da su ruski knjižari zaostali 100 godina za svojim vremenom. (Arhiv JAZU, f. XII A 217/4.)

U pismu Suvorinu 28. veljače 1887. predlaže da se u Beču organizira slavenski odio radi širenja ruske literature. Nadao se da će Suvorin prihvatiti njegovu ideju i financirati pothvat, ili će za to dobiti njegovu moralnu podršku.

Međutim, Suvorin nije bio istog mišljenja s Herucom o ujedinjenju Slavena jer je stajao na poziciji ruskih slavjanofila ko i su maštali o ujedinjenju Slavena pod vlašću ruskog cara. Ali u to vrijeme, nije to još bio razlog za razilaženje s Herucom. Da se Heruc obratio upravo njemu, može se objasniti time da su im pogledi u mnogo čemu, posebno na konkretnu situaciju, bili tada bliski.

Međutim, glavno je bilo to što se za Herucov »Projekt« zainteresirala izdavačka komisija Slavenskog društva.⁴⁷ Heruc se odmah nakon dolaska povezo s poznatim organizatorima društva i uspio od njih dobiti pomoć od 500 rubalja. Kad mu je bilo materijalno najteže, u kolovozu 1887, moli Grlovića da posreduje kod svog oca u Križevcima i »pomogne mu s nešto malo kapitala. Ta, s nekoliko stotina forinti ja sam siguran, a s nekoliko tisuća bi čudesa stvorio...«⁴⁸

Na početku rada Heruc se zainteresirao za izdanje »Pučkih pripovijesti« L. N. Tolstoja koje je carska cenzura zabranila zbog negativne ocjene arhimandrita Tihonova. U listopadu 1887. obavijestio je I. P. Kornilova da je uputio Glavnoj upravi za štampu (Glavnoje upravlenije po delam pečati) molbu »da dobije objavljeno u firmi 'Posrednik' u tipografiji Jevdohimova izdanje 'Pučke pripovijesti' grofa L. N. Tolstoja, a koje je cenzura predložila da se uništi zbog nekih njegovih nesporazuma sa pravoslavljem. Ja bi to izdanje hitno otpremio u inozemstvo zbog prodaje i raspačavanja prvenstveno inteligentnoj mladeži. Tamo, kod Slavena katolika i protestanata, ove priče sigurno ne bi izazvale štetu, naprotiv služile bi kao moguće sredstvo za raširenje ruske riječi i ujedno ruskog utjecaja.«

Međutim, kancelarija Glavne uprave za štampu odgovorila mu je 21. kolovoza negativno i — »da sličnog slučaja nisu imali«. Heruc uz to javlja da je čitava naklada spomenutog izdanja već otpremljena iz tiskare na otok Golodoj, ali da još do sada nije uništena.⁴⁹ Njegova je zamisao ipak urodila plodom: dobio je dozvolu, pa je čitavo izdanje stiglo u Beč. Heruc je sam sudjelovao u prebacivanju knjige: tvrdnja da je knjiga tajno iznesena iz Rusije nije točna.⁵⁰ Uskoro zatim pojavio se i hrvatski prijevod.⁵¹

Prvo skladište knjiga Heruc je organizirao 1888, ali prvo veće knjižarsko poduzeće, »Rusko-slavensko književno skladište«, nastaje sredinom 1889. O zadaćama tog pothvata javlja on 17. srpnja 1889. istaknutom slavistu A. N. Pipinu: »I Raspačavanje djela ruske literature među mnogobrojnim — preko 30 milijuna — žiteljstvom inozemnih Slavena.

⁴⁷ isto

⁴⁸ Sveučilišna i nacionalna biblioteka u Zagrebu, Rukopisni odio, R 4119b.

⁴⁹ Gosudarstvenaja publičnaja biblioteka, Rukopisni odjel (GPBRO) 77, No-587.

⁵⁰ I. M. Poročkina, Serbskije, horvatskije i slovenskije knjigi v ličnoj biblioteke L. N. Tolstogo. »Russko-jugoslavskije literaturnije svjazi vtoraja polovina XIX načalo XX veka.« Moskva 1975, 304.

⁵¹ Primjerak prijevoda knjige koja je izdana u Zagrebu 1888. nalazi se u Tolstojevoj biblioteci u Jasnoj Poljani. (Flaker, Tolstojeve 'Pučke pripovijesti')

II Nabavljanje za trgovine i publiku u Rusiji djela zapadno i južnoslavenske literature, te podataka o njihovim učebnim, umjetničkim i kulturnim poslovima (društvima, periodici, ustanovama) za sve one koji nalaze u tome potrebu...⁵² Dalje ističe da je knjižarsko tržište preplavljeno njemačkom i francuskom literaturom tuđom Slavenima. Na njemu vladaju mnogo iskusniji njemački trgovci knjigama i njihovi posrednici. Zbog toga predlaže ruskim čitaocima: češka, slovačka, poljska i hrvatska periodička izdanja, enciklopedije, rječnike, te znanstvenu i lijepu književnost. Na taj bi se način slavenska kultura obogatila, a narodi zbližili.

Kasnije, kad mu je trgovina krenula na bolje, uortačio se neko vrijeme s Markom Došenom. Rovnjakova je pokazala svu širinu i trgovački alent Heruca na tom području, ali i goleme materijalne poteškoće s kojima se neprestano borio i napokon im podlegao. Unatoč svemu Rovnjakova smatra da je stvaranje spomenutog »Rusko-slavenskog knjižnog skladišta« »najbolja realizacija ideje slavenske uzajamnosti«.⁵³

Herucove novčane probleme i jadikovke vidimo iz pisma koje je uputio Račkom: »Ja sam dosad dobio od Slavenskog občestva 1100 rubalja, obećano mi je kad otvorim dućan 900 rubalja. U dućanu su već smještene stelaže, fali jošte firma, izlozi i druge malenkosti, oko 300 rubalja. No ja ću morati uveličiti s vremenom svakako svoj kapital najmanje na kakih 5—6000 rubalja i nadam se te novce vrlo lako naći ovdje, čim samo neki vidljivi uspjeh pokažem...« Moli da mu preporuči nekoga koji bi mu mogao pozajmiti 500 rubalja. Osim toga, moli Račkog da posreduje kod biskupa (Strossmayera) da mu nešto pomogne. »Time bi se prestiž nas Hrvata ovdje vrlo podigao, jer koliko mi je poznato, dosele nije bilo slučaja da Slaveni šalju novac u Rusiju, pa nam se oni vazda rugaju, da samo muzemo odavle... Zauzimanje biskupa za mene podiglo bi mi ovdje još više ugled i značenje i ja bi mogao mnogo više domovini koristiti...«⁵⁴

Otvaranje Rusko-slavenske knjižare predstavljalo je za Rusiju i slavenske zemlje novost, pa je prirodno da je nailazilo na poteškoće i nerazumijevanje. Heruc je shvatio da prodaja neće ići ako se neće povest: briga o propagandi učenja ruskog jezika u slavenskim zemljama. O tome piše I. P. Kornilovu, visokom državnom činovniku i članu Savjeta ministarstva prosvjete: »Želim da iniciram rasprostranjivanje ruskog jezika, obraćam se u prvom planu da se odstrani glavna zapreka koja smeta popularizaciji ruske literature i to baš odsutnost i skupoća ruske knjige u inozemstvu«.⁵⁵ Uz to osjeća potrebu prevođenja slavenskih literatura na ruski jezik i zbog toga traži prevodioce. Uskoro javlja Račkom da je ovdje našao »nekoliko mladih književnika koji su objeručke prigrlili misao, da se prevodi sa zapadnih slavenskih literatura na ruski jezik i primaju od mene razne upute i savjete...« Moli Račkoga, koji dobro poznaje Rusiju, da mu savjetuje što bi valjalo prevesti s hrvatskoga

⁵² Denisova, n. dj., 91 a.

⁵³ Rovnjakova, n. dj., 89 i d.

⁵⁴ Arhiv JAZU, f. XII A 217/10. Pismo Heruca Račkom 25/4 I 1889.

⁵⁵ Gosudarstvennaja publična biblioteka (GPB), Rukopisni odjel, f. 621. list 207.

i žali se da nema pri ruci nikakvih hrvatskih knjiga koje bi trebalo prevesti.⁵⁶ Kasnije je dosta djela prevedeno s hrvatskog i ruskog jezika njegovim posredovanjem.

Međutim, da bi se mogla slavenska literatura više upoznati potrebno je upoznati se sa slavenskim jezicima. Heruc se žali da je upravo nedostatak znanja slavenskih jezika uzrokom da su Nijemci i Francuzi bolje upoznati s ruskom literaturom.⁵⁷

Jedan od većih kulturnih pothvata Heruca u tom smislu bio je sredinom 1889. prijedlog za izdavanje rusko-slavenskih rječnika i malih gramatika. Prema planu, koji je na njegovu inicijativu utvrdilo Slavensko društvo, bilo je odlučeno da se izdaju rječnici češkog, hrvatskosrpskog, bugarskog, slovenskog, slovačkog i poljskog jezika. Heruc je posebno bio zainteresiran za hrvatskosrpsko-ruski rječnik. O tome je vodio opširnu prepisku s Račkim. Pisao mu je da »jeftin dobar rječnik, to je za nas Hrvate sada najkrvavija potreba ...«⁵⁸ Prema planu, predvidio je i slijedeće autore: za češki — Ranka ili Šruta, za hrvatskosrpski — Lovrenčevića, za bugarski Slavejkova i Karavelova, za slovenski — Hostnika, za slovački Mičeteka i Janka, za poljski — Bjelozerskog. Međutim, pregovori posredstvom Račkog s M. Lovrenčevićem nisu uspjeli. Heruc je predlagao umjesto Lovrenčevića S. Radića ili Lukića, pa je Račkog molio za savjet o Radiću, koga je — kako kaže — u Zagrebu samo letimično vidio.⁵⁹ Kad ni to nije uspjelo, Heruc je sam preuzeo rad na hrvatskosrpsko-ruskom rječniku.

Osim toga, piše Račkom da želi organizirati u Petrogradu slavenski muzej u kojem bi bili odjeli: češki, hrvatski, poljski, bugarski, srpski itd. Moli Račkog da mu pošalje fotografije znamenitih slavenskih ličnosti, lijepih vidika itd. Predlaže da se u Zagrebu organizira odbor »za ustrojstvo ruskoga muzeja s bibliotekom«.⁶⁰

Za daljnje djelovanje Heruca u Rusiji, a još više poznavanje prilika u vlastitoj zemlji, bio je značajan njegov posjet domovini u prosincu 1889. Tom prilikom je boravio u Cetinju, Zagrebu, Beogradu i Budimpešti.⁶¹ Između ostalog, zna se da se u Zagrebu susretao sa sestrom Slavicom i dogovorio o njenom dolasku u Petrograd, kako bi mu pomogla u radu.

U vrijeme Herucova bavljenja knjižarstvom dominirale su u jednom dijelu ruskog društva dvije idejne struje: slavjanofilstvo i slavenska uzajamnost. Prva je bila vezana uz rad Slavenskoga društva, a druga uz poznatoga ruskog znanstvenika češkog porijekla I. O. Pervoljfa. Među ovim strujama bilo je velikih razlika. Predstavnici prve su temeljili svoje učenje na pravoslavlju i moćnoj društvenoj vlasti. Druga je spas Slavena vidjela u njihovu zbližavanju i ujedinjavanju. Osnovu uzajamnosti nalazili su u budućem

⁵⁶ Arhiv JAZU, f. XII A 217/3.

⁵⁷ Denisova, n. dj., 94.

⁵⁸ Arhiv JAZU, f. XII A 217/13. Pismo Heruca Račkom 21. VII 1889.

⁵⁹ Isto, f. XII A 217/20. Pismo Heruca Račkom 2. IV 1891. Veze Heruc — Radić od tog vremena produžile su se i kasnije. (Vidi B. Krizman, Korespondencija Stjepana Radića 1885—1918 I, Zagreb 1972, 442—444, 451, 475, 476, 478.)

⁶⁰ isto, f. XII A 217/7. Pismo Heruca Račkom 21. III 1889.

⁶¹ isto, f. XII A 217/20. Pismo Heruca Račkom 2. IV 1891.

ujedinjenju slavenskih naroda s Rusijom u sastavu federaliziranoga Ruskog carstva. Međutim, Rusiji se u tom savezu ili federaciji nije dosuđivala vodeća uloga, nego se savez osnivao na ravnopravnosti svih naroda. Iz ovoga se ne vidi kako je taj savez trebalo ostvariti, kako osloboditi Hrvate i druge narode pod vlašću Austro-Ugarske,

Herucova izdavačka djelatnost vezana je uz ideju prosvjećivanja, koju je izrazio poznatom parolom J. J. Strossmayera.⁶² Ali osnova njegove propagande na tom području bila je ideja slavenske uzajamnosti pod kojom je razumijevao ujedinjenje svih Slavena u jednu veliku državnu zajednicu na principima ravnopravnosti. Zanimljivo je da se u prvo vrijeme u svom radu opire na slavjanofile, točnije Slavensko blagodeteljno društvo koje je bilo u njihovim rukama. Treba reći da su slavjanofili u drugoj polovici XIX st. igrali važnu ulogu u društvenopolitičkom životu Rusije i bavili se svim aktualnim pitanjima ruskog društva.⁶³ Oni se uglavnom bave pitanjem pomoći i zbrinjavanjem slavenskih studenata i emigranata. Kao što se zna, slavjanofili su bili po političkom uvjerenju građanski liberali, a maštali su o općeslavenskoj državi pod rukovodstvom carske Rusije. To je Heruc shvatio odmah na samom početku. Osim toga, još do dolaska i s dolaskom u Rusiju učvršćivao je veze s najpoznatijim teoretičarima slavjanofilstva kao što su sveučilšni profesori slavisti V. I. Lamanski, J. A. Kulakovski i dr.

Heruc se odnosio prema slavjanofilima od samog dolaska u Rusi u negativno, iako je u mnogo slučajeva od njih zavisio, a i idejno im je bio blizak. O njima on piše: »Nije li sramota da ovdašnja gospoda slavenofili, osim 2—3, ne shvaćaju slavenofilstvo osim pravoslavlja! O kulturnom jedinstvu nisu oni kadri ni misliti, kamoli raditi. Moje poduzeće smatraju većina suvišnim ... Slavenofili ruski pr je su zapreka negoli poluga zblizenja među raznima slavensk ma narodnostima i to 1) zaš o su uzeli tu ideju tako rekuć u monopol, 2) što su ju sjedinili s konzervatizmom i time od nje odbili na dugo vrijeme 90% ruske inteligencije...«⁶⁴ Smatra da oni »više škode negoli koristi nama Slavenima donose. Oni su krivi što rusko obrazovano občinstvo u opće vrlo slabo šta o nama znade, jer su uzeli 'slavjanovedenije' u svoj monopol, a ništa ne rade, jer su nas predstavili pred Rusijom kao vječne prosjake, nepoštenjake i obće niže neke stvorove. Kad ne bi bili slavenofili uzeli slavjanovedenije u svoj monopol to bi se bilo rusko literarno občinstvo svakako bolje uputilo i izučilo naše odnošaje. Sada pako kud god se javite u ruskom društvu i kažete da ste Slaven, odma se nekako boje i odbijaju Vas, niste tobože došao s namjerom da ovo ili ono zamolite, da novaca izmamite ... Rusi u opće nepriznaju neku *uzajamnost* jer nas nepriznaju za dostojne svoje družbe i prijateljstva, oni scijene da nam mogu biti samo pokrovitelji. No sve je to sada, a vjerujem i vidim jasno znakove, da neće biti u budućnosti.«⁶⁵

⁶² PDRO, f. 274, op. 1, d. 397

⁶³ E. A. Dužinskaja, Buržuaznije tendencije v teoriji i praktiki slavjanofila, »Voprosy istorii«, br. 1, 1972, 49.

⁶⁴ Arhiv JAZU, f. XII A 217/4. Pismo Heruca Račkom 10/22. II 1888.

⁶⁵ isto, f. XII A 217/7. Pismo Heruca Račkom 2/14. I 1889.

On ne vidi pomirenja između ovih pogleda i slavjanofila, oni se ne podudaraju »glavno zato, jer se naš 'slavjansk:' ideal do sele još ni najmanje ne podudara s njihovim idealom, pa i pri najzgodnijih ličnih snošenjima biti će uvijek među njima i nama načelne protimbe...« Heruc smatra da »slavenofilske stranke u točnom našem smislu te rieči dosele u Rusiji još neima, ima samo nekoliko pojedinih lica koji razumiju naše potrebe, no među tima licima neima n kakove organizacije. Oni što se zovu slavenofili to su ili ljudi dobri, čestiti, no naivni poput čestitih ali znanja neimajućih liječnikah, uz bolesnika, ili su politični (iz vojničke stranke) ili pravoslavni (iz učenjakah) šoviniste. Dakako da ovo svoje duboko osvjedočenje, koje se temelji na trogod šnjem iskustvu ne mogu javno svemu narodu našem kazati, jer bi to svakako zlo djelovalo, no moram kazati njegovim prvacima da znadu što im valja znati: mi moramo sami svoje ideje ovdje u Rusiji popularirati, nesmiemo skrstiti ruke, da će se tko drugi za nas pobrinuti. Da to uzmogne da bude, treba nam se ovdje najprije materijalno učvrstiti, treba da imamo ovdje nekoliko obrazovanih *posve nezavisnih* ljudi...«⁶⁶

Ni kasnije (1894) njegovi pogledi na slavjanofile nisu se izmijenili. Heruc karakterizira ne samo njih, nego daje ocjenu i čitavoj službenoj Rusiji: »Svi slavenofili, od Aksakova do Ignjatjeva, računaju samo na *danas*. Danas mi može Bugarin, Srbin, Hrvat ili Čeh biti u toliko i toliko koristan, potrebit, zato, daj da se s njime bratimo, da se ljubimo...« Sa žaljenjem će konstatirati »da službena Rusija nije još sva proniknuta idejom narodnosti, da je pretežna i presilna liberalna stranka čisto kosmopolitska, da naši principalni i iskoni dušmani Teutonci u Rusiji još na polovinu vladaju, pa ćete me razumjeti...«⁶⁷

Heruc je ipak od slavjanofila preuzeo pojam »silna vlast«. On opravdava moćnu državnu vlast u Rusiji, »koja je dugo vrijeme gušila duhovni razvitak, ali je sačuvala ruskom narodu jedinstvo«. ⁶⁸ Iako nigdje ne spominje monarhiju, nju podrazumijeva. On je s jedne strane za silnu vlast u Rusiji, a s druge protiv silne vlasti Austro-Ugarske monarhije, koja ugnjetava Hrvate. On ne vidi ni neravnopravnost neruskih naroda u Rusiji: Ukrajinaca, naroda Zakavkazja i Povolžja, a da ne govorimo o neravnopravnosti u carskoj Rusiji naroda »okrajina« (Bjelorusa, Uzbekistanaca, Tadžihstanaca i dr.). On često govori o jedinstvu ruskog naroda i spominje, dakako pogrešno, »jedinствени ruski narod«. On nije izučavao a niti shvatio nacionalno pitanje u Rusiji, pa su mu pogledi o tome bili slični pogledima ruskih slavjanofila. Pogledi im se podudaraju, na primjer, u rješavanju agrarnog pitanja. Kao što se zna, slavjanofili su bili za ukidanje kmetstva (krepostničestva). Može se također reći da se on deklarirao za oslobođenje kmetstva sa zemljom uz kupnju odozgo.⁶⁹

⁶⁶ isto, f. XII A 217/15. Pismo Heruca Račkom 6/18. VII 1889. (Potertano u originalu.)

⁶⁷ Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Rukopisni odio, R 5626^b. Pismo Heruca Luju Vojnoviću.

⁶⁸ »Hrvatska«, br. 53, 5. III 1890.

⁶⁹ Hrvatska svjedočanstva, 389.

O agrarnom položaju kaže da se zemlja smatra kao opće vlasništvo svega sela, a ne lično seljaka. »Bolje njive i oranice i sve šume bez iznimke su u rukama 'pomještikov' tj. vlastele i bogataša; seljacima su ostavljene loše i mršave zemlje. Time su seljaci osuđeni na siromaštvo...«⁷⁰ Svoje zaključke Heruc ilustrira primjerom iz sela Juškova gdje je jednoj udovici bila oduzeta sva zemlja i prodana u korist općine, jer se zemlja razastrla kao cjelina, kojom vlada čitavo selo, a ne pojedinac seljak. Svravnjujući položaj u Hrvatskoj i Rusiji u smislu dohotka sa sela, kaže: »Kad bi Hrvatska kraljevina mogla upotrebljavati na svoje autonomne potrebe 90 % javnih dohodaka, kako to ovdje u našem okružju biva, kud bi ona već davno bila došla?« On piše: »Ima ruskih patriota, koji tvrde, da dvorjanstvo mora propasti i da ga nikakova vladina pomoć spasiti neće, dapače, da je to dobro kad zemlja prođe iz jednih ruku u druge, koje će umjeti da je bolje obrađuju. Poznato je, da je većina ruske vlastele prezadužena, da su novci uzeti iz banke tobože na poboljšanje zemlje — potraćeni na inozemna putovanja ili na predmete raskoši. U našem Novoladoškom okrugu većina vlastele zlo gospodari, porezni zaostaci veliki su, pri svemu tome što je porez malen...« Smatra da je zakon o seljačkom zemljišnom posjedu u čitavoj Rusiji »vrlo neuređen i nesavršen«. On kaže: »Seljak nikad ne zna, da li ga 'mir', tj. sve selo neće sutra istjerati iz njegove 'polose' (plasta) i da li mu ne zapovijedi prenijeti svoju kućicu na drugo mjesto...« Dodaje da na selu vladaju »neznanje i užasno sujevjerje«.⁷¹

Nakon ukidanja kmetske zavisnosti u Rusiji Heruc je istupao u korist agrarne reforme, za reorganizaci u zemljišnog posjeda u korist seljaka. Kao i slavjanofili vidi uzrok njihovom teškom položaju u neorganiziranosti, zbrci i nepoznavanju agrarnih zakona, odsutnosti agrotehnike, nesavršenosti reorganizacije poljoprivrede. Ni on ni slavjanofili nisu, dakako, vidjeli glavni uzrok zašto poljoprivreda propada i zašto nema jasnih agrarnih zakona, a taj je carizam, carska vlast dvorjana (plemića), feudalaca i spahija (pomještika). Zanimljiv je Herucov odnos prema ruskom društvu. Vlastita klasna ograničenost nije mu dopuštala da vidi klase u tom društvu, ali niti krupne socijalne pokrete koji su potkraj XIX i na početku XX st. uzbudili Rusiju. U njegovim člancima ne vidi se odraz takvih događaja kao što su atentat na Aleksandra III 1887, prva proslava 1. maja 1891, masovni štrajkovi 1896, seljački nemiri u raznim gubernijama 1902, niti revolucija 1905—1907. koja je potresla svu Rusiju. Heruc je suviše bio opsjednut pitanjem slavenske uzajamnosti; govori o narodu, o seljaštvu, ali ne vidi i ne spominje ruske narodovoljce koji odlaze na selo i propovijedaju utopijski socijalizam.

Pri dolasku se oduševljava Rusijom i idealizira je, ali je uskoro počeo na nju gledati realistički. Pita se: ima li pravo da o njoj sudi, i odgovara da ima više prava nego običan inozemac, »jer ja u Rusiji kao Hrvat, nisam kao tuđinac no svoj čovjek«.⁷² On kaže da je ljubav Hrvata prema Rusiji slijepa, jer je Hrvati vole, ali poznaju samo s vanjske strane, pa je njihova

⁷⁰ »Hrvatska«, br. 254, Zagreb 9. XI 1894.

⁷¹ Hrvatska svjedočanstva, 390, 391.

⁷² isto, 385—386.

ljubav mrtva i pasivna. Tek nakon toga kada bolje upoznaju Rusiju, »kad vas ona pokara i ošine, kada budete vidjeli i njene zle strane i bolna mjesta, pa opet je ne ostavite, nego se još jače uz nju privežete, onda ćete tek smjeti kazati: mi smo rusofili. Ja za sebe držim, da sam takav rusofil.«⁷³ U pismu Račkom pisat će u vrijeme kad je imao velikih teškoća uopće s egzistencijom i otvaranjem svojih knjižarskih skladišta: »Nas zapadne Slavene ovdje u publici nitko ne uvažuje... I mi, mislim Česi, Hrvati, Slovenci, badava čekamo da nas ruski publicisti popularizuju u Rusiji, mi bi morali sami pobrinuti se o tome utemeljiv ovdje svoju literaturnu koloniju, koja bi sistematično radila izdavajući ili sama razna izdanja ili proturivajući u ruska postojeća izdanja svoje radove. Uplivni i odlučni krugovi ovdašnji neimaju ni pojma o nami, ne razlikuju Hrvata od Čeha, kamoli narodnjaka od pravaša ili nedovšnjaka. Da, mi moramo priznati žalostnu za nas istinu, da kolovođa slavenskih naroda jošte nije zreo za svoju ulogu.«⁷⁴ Te će misli zadržati i kasn je. »Ja se sve više uvjeravam u tome da mi moramo dolaziti u Rusiju i pomagati joj kulturno. Rusija je razmjerno gorje okovana njemačkim lancima nego li smo mi i dugo, dugo jošte će trebati, dok se ona posve emancipira... Nigdje u Evropi nije javno mnijenje tako besilno i tako mlitavo kano ovdje. Mnogi Rusi smatraju da je to baš prednost Rusije pred ostalima narodima!«⁷⁵

Bio je neobčno potišten odbijanjem ruske pomoći Luju Vojnoviću. O tome mu je pisao u opširnom i vrlo otvorenom pismu: »Kad u Rusiji propada, recimo, Barač, Tomić, Kvaternik, Jagić, Juras, Heruc itd. to ja mogu shva iti. Svaki od njih, na svom polju, hteo je nešto dostići, tražio je od Rusa neke pomoći ili materijalne ili moralne i obećivao je u budućem da će se ta pomoć isplatiti. Rusi nisu verovali i nitko ne bi vjerovao u buduću palaču u zraku. No kad dođe Vojnović i to *russkij graf Vojnović*,* imajući za sobom prošlost, faktove, pa i on propada...«⁷⁶ Savjetuje Vojnoviću da ne ostavlja zemlju: »Ne ostavljajte ni Vi, veleštovani prijatelju ni nitko iz naših ljudi, našega sinjega mora, našega toploga sunca, naših vatrenih i plemenitih srca i ne hrlite ovamo k magli, k studeni, k močvarama i stepama, k sebičnomu, u teškoj borbi, za svoje bitisanje okorelom sjevernjaku. Mi i Rusi bili smo i biti ćemo svagda braća, no oni će nas štovati i uvažavati samo tada, kad se mi tamo doma okrilimo, ojačamo i kad ne budemo od njih tražili zaštite i pomoći. Mi bi na njihovom mjestu i prošavši to, što su oni proživili, baš točno takovi bili... Svemu svijetu je poznato što je Rusija za nas učinila, no što smo mi za nju. toga nitko ne zna, jer se nije našao jošte istorik 'panslavizma', uzajamnih odnošaja Slavena...«⁷⁷

Unatoč takvu mišljenju ostao je vjeran svojoj ideji vodilji — raditi na slavenskoj uzajamnosti i posebno na zbližavanju Hrvata i Rusa.

⁷³ »Hrvatska«, br. 53, Zagreb 5. III 1890.

⁷⁴ Arhiv JAZU, f. XII A 217/4. Pismo Heruca Račkom 10/22. II 1888.

⁷⁵ isto, XII A 217/20. Pismo Heruca Račkom 2. IV 1891. (On piše »Nedavno sam čitao u knjizi biv[šega] min[istra] Miljutina o grofu Vojnoviću.«)

⁷⁶ Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Rukopisni odio R 5626^b. Pismo Heruca Luju Vojnoviću 7/19. III 1894.

⁷⁷ isto.

Heruc se u početku XX st. sve manje bavi knjižarstvom. Morao je činovničkom službom osigurati sebi egzistenciju. Zapošljava se, zahvaljujući svojim dobrim i visokim vezama, kao bibliotekar 1908. u Državnoj dumi — carskom parlamentu. Pokušao je i ovdje organizirati »Slavenski stol«,⁷⁸ ali nije uspio jer se tome suprotstavio predsjednik Državne dume Homjakov. Zbog toga napušta ovo mjesto i odlazi u kodifikacioni (zakonodateljni) odjel, ali ne prestaje propagirati svoje ideje.

Ideja Heruca, ali ne samo njegova, da se u Hrvatskoj proširi učenje ruskog jezika, ostvarila se tek u početku XX stoljeća. Potkraj 1905. osnovan je u Zagrebu »Ruski kružok«. O tome javlja Franko Potočnjak u svojem pismu ruskom žurnalistu D. M. Vergunu 8. siječnja 1906: »Žurim se da Vam javim prijatnu novost: i kod nas u Zagrebu napokon se organizira ruski kružok.«⁷⁹

Na organizaciji »Ruskog kružoka, radili su Franko Potočnjak, Ksaver Šandor Đalski i Stjepan Radić. Njegov nacionalni sastav bio je vrlo različit: Hrvati, Srbi, Bugari i Česi. U pismu od 8. siječnja 1906. Potočnjak moli Verguna da mu savjetuje koju metodu treba primijeniti pri učenju ruskog jezika, kako bi u najkraće vrijeme postigli veći uspjeh.⁸⁰ Moli ga da mu pošalje nekoliko knjiga koje bi mogao upotrijebiti u kružoku, a isto tako i ruske novine i časopise. Međutim, »Ruski kružok« postavio je sebi kao zadatak učenje ne samo ruskog jezika nego i drugih slavenskih jezika, poznavanje njihovih običaja i prošlosti. Osim Zagreba kružoci ruskog jezika su se pojavili u Dalmaciji i Sloveniji, u Srbiji, Češkoj i Slovačkoj. Prema jednom podatku, u Sloveniji je organizirano pet kružoka.⁸¹ Herucu je širenje ruskih kružoka služilo kao osnova za ideju slavenskog ujedinjenja, a to je bila i osnova za zbližavanje hrvatskog i ruskog naroda.

Heruc se u početku XX st. naročito angažirao na organizaciji društva prozvanog »Rusko zrno«.⁸² Cilj je društva bio unapređivanje poljoprivrede. Prema njegovu programu, ruska mladež putovala bi u Evropu da nauči praktično vođenje poljoprivrede, ali njezin odlazak u slavenske zemlje imao je kao cilj također širenje ruskog jezika i kulture među mladeži s kojom je dolazila u dodir.

Heruc u pismu 2. VI 1908. javlja S. Radiću: »... Predlažem pošiljanje ruskog seljačkog podmladka u druge kulturne zemlje, da praktički izučavaju intenzivno ratarstvo. Što Vi mislite, moglo bi li se u Hrvatskoj smjestiti 100—200 ruskih mladića u tu svrhu. Kod naših seljakah oni bi se mogli kojemu naučiti. Isto tako kod Slovenacah. Vi ste valjda poznat s ljubljanskim načelnikom Hribarom. (Hribar se je ovdje bio vrlo za tu misao uzgrijao, baš kao i Kramář). Ne bili ste k njemu skoknuo i s njime se dogovorili, pa ustrojili jedan hrvatsko-slovenački komitet za razmještanje ruskih mladićah

⁷⁸ Hrvatska svjedočanstva, 12.

⁷⁹ Centralnjnj gosudarstvenyj istoričeskij arhiv, Lenjingrad (CGIAL), f. 909, op. 1, d. 24.

⁸⁰ isto.

⁸¹ isto, d. 232.

⁸² Hrvatska svjedočanstva, 13.

u nauku u Hrvatskoj i Sloveniji? Ovdje, u Rusiji pošlo mi je za rukom, osnovati čitavo društvo u tu svrhu i zainteresovati živo i vladu i Gosud[arsku] Dumu i Gos[udarski] Sovjet...« Upućuje ga da to ne bi bio stranački komitet, nego da bi u njega ušli predstavnici svih političkih stranaka, ali kao kulturnu ustanovu. Kaže da je izabran za tajn ka društva »Osnova« ili »Zrno« (još ne zna kako će se točno zvati).⁸³

Predlaže da se u Zagrebu osnuje Slavjanski biro za informacije. Radić mu 23/13. srpnja odgovara da se slaže s njegovim prijedlogom uz neke prijedbe.⁸⁴ On je bio u Petrogradu u ožujku 1909. i u jednom pismu ženi veoma se žalio zbog antihrvatskog raspoloženja u Rusiji. Kaže da mu je profesor M. Pogodin neki dan kazao da su »Hrvati i uopće Slaveni dušmani i srpski i ruski, budući da ćemo se mi eto tući sa Srbima«.⁸⁵

U prosincu 1909. Heruc je organizirao suradnju S. Radića u »Selskom vjesniku«. Pisao mu je da njegovi članci imaju »veliko značenje po svom sadržaju i kao vrlo rietki slučaj suradnje zagraničnog Slavena u ruskom pučkom listu...«⁸⁶ Radić, pak, obavještava Heruca da Hrvatska može primiti stotine mladih Rusa za izučavanje poljoprivrede, ali je potrebno osobno upoznati sve gazde kojima će oni biti poslani kako nivo poljoprivrede u tom mjestu ne bi bio suviše razvijen i kako se ne bi desilo da u tropoljnom sistemu ne dođe do odgovarajućeg sistema melioracije, mašina itd.⁸⁷ Radić predlaže da ruska mladež dođe najprije u Hrvatsku. On obećaje Herucu da će prilikom svog posjeta Rusiji, na povratku povesti sobom prve ruske učenike agrara.

Prvi ruski učenici krenuli su na put potkraj 1908. i na početku 1909.⁸⁸ Radić je dosta učinio na popularizaciji »Ruskog zrna« u Hrvatskoj. On piše Herucu u spomenutom pismu: »O 'Ruskom zrnu' ja sam govorio na mnogim sastancima.« Herucu je obećao poslati spisak hrvatskih gazda koji su primili ruske učenike.

Heruc je u to vrijeme istupio s člankom pod naslovom: »Međuslavenska kolonizacija«. U njemu razmatra pitanje »spašavanja Slavena od njemačke invazije«. Ima za to jedno sredstvo: uzajamna kolonizacija Rusije i zapadnoevroskih zemalja. Prema ovome planu: dio Čeha preselio bi se u Rusiju, a na njihovo mjesto došli bi Rusi. Isto predlaže i za druge slavenske narode. Međut m, ratne prilike su ga omele u pokušaju realizacije ove utopijske ideje. Uz to bavio se i drugim pitanjima.

Iz pisma Radiću saznajemo da mu je »Glavna uprava po delam pečati« povjerila ustrojstvo izložbe »povremenoj pečati« za 1908. On piše: »Uspjelo mi je za rukom u kratko vrieme od nekol ko dana tako liepo i zgodno uraditi tu izložbu, da su svi zadovoljni i publika i načalstvo i novine desne, srednje i lieve. Ja sam sastavio posve novu bibliografsku sistemu (po aktivnosti —

⁸³ Korespondencija Stjepana Radića I, Zagreb 1973, 443.

⁸⁴ CGIAL, f. 909, op. 1, d. 348.

⁸⁵ Korespondencija Stjepana Radića I, 452.

⁸⁶ isto, 475.

⁸⁷ CGIAL, f. 909, op. 1, d. 348.

⁸⁸ isto, d. 398.

dejatelnosti) koja će valjda izazvati mnogo sporova među bibliografima, kad se objelodani. Tom izložbom ja sam tako rekuć, položio javni ispit na zvanje bibliografa i knjižničara i to je najbolji užitak nepoštenjaku Miljukovu, koji se je tako protivu mene d gnuo...⁸⁹

Kaže da je još uvijek dosta zauzet svojim dužnostima: u Dumi, u uredništvu i na izložbi, te da radi dnevno 14—15 sati.

IV

Prvi svjetski rat je prekinuo djelatnost Heruca na kn ižarskom polju. Već u početku rata zainteresirala ga je pojava u Rusiji: nekoliko stotina tisuća jugoslavenskih zarobljenika — Hrvata, Slovenaca i Srba koji su služili u vojsci Austro-Ugarske. U logorima na Ukrajini (naročito u Darnici kod Kijeva) i u Sibiru započelo je vrbovanje među zarobljenicima za odlazak u srpske dobrovoljačke odrede koji su se organizirali u Odesi. Na bazi tih odreda nakon 15. listopada 1915. započinje organizacija 1. srpske dobrovoljačke divizije, a potkraj 1916. i korpusa.

Heruc koji je pratio stvaranje dobrovoljačkih jedinica u Odesi organizira zajedno s Garapićem, Slovincem novinarom Ferdinandom Tumom⁹⁰ i Čehom Koničekom »Rusko-hrvatsko društvo u čast Križanića«. Statut tog društva službeno je potvrđen 7. listopada 1915.⁹¹ Društvo je istupilo s nekoliko vrlo zanimljivih prijedloga koji govore o zadaćama ove organizacije. U pismu upućenom 7. rujna 1916. L. D. Aksakovu predlaže se »da se hitno službeno uputi sve zarobljenike slavenskog porijekla i slavenskog načina mišljenja u odgovarajuće škole s ciljem upoznavanja ih s ruskom naukom, umjetnošću i pogledima, kako bi oni kasnije u svojim zemljama postali povjerenici našeg slavenskog društveno zadružnog pravca u državnosti i ekonomskom životu...« Dalje se smatra da »iz južnog i zapadnog slavenstva treba stvoriti barijeru protiv daljnje zapadno-evropske kulturne, ekonomske i političke prevlasti...« Konstatira se da je veliki Križanić upozoravao Rusiju na potrebu oslobađanja Slavena od njemačkog i turskog ugnjetavanja samo političkoga, bez istodobnoga kulturnog zbližavanja. Rat može uskoro završiti, zarobljenici će se razići i veliki povijesni moment ostat će neiskorišten za Rusiju.⁹²

Heruc je bio povezan s nekim oficirima 1. srpske dobrovoljačke divizije (V. Marion i G. Peklé), te od njih i drugih dobivao točne informacije o stanju među dobrovoljcima. Na taj i na druge načine društvo »Križanić« je postalo upoznato s diskriminacijom i velikosrpskom politikom koja se u diviziji provodila. Iako su među dobrovoljcima bili najbrojniji Hrvati i Slo-

⁸⁹ Korespondencija Stjepana Radića I, 476.

⁹⁰ O novinaru Ferdinandu Tumi (1883—1961) i njegovom radu u Petrogradu od 1914, vidi: Slovenski biografski leksikon 13, 230—231.

⁹¹ Franko Potočnjak, Iz emigracije IV. U Rusiji, Zagreb 1926, 201.

⁹² CGIAL, f. 1101, op. 1, d. 1145.

venci, jedinica je nosila srpski naziv — I. Srpska dobrovoljačka divizija, a kasnije i Srpski dobrovoljački korpus.

Diskriminacijski odnosi postigli su vrhunac kad je u noći 30. listopada 1916. došlo do masovnog linča, te je ubijeno 13 Hrvata dobrovoljaca, a mnogo njih ranjeno. Krlježa je te događaje nazvao »Odeski pokolji« u »Kanat-skom zavodu«.⁹³ Povodom tih događaja društvo »Križanić« izdalo je specijalni »Memorandum o besčinstvu u srpskom dobrovoljačkom odred«.⁹⁴ U tom se dokumentu tvrdi da su prilikom formiranja srpskih odreda počinjene mnoge greške: prva je što je odred nazvan srpskim, a ne jugoslavenskim, što je u rukovodstvu srpske divizije većina srpskih oficira itd. Memorandum osuđuje praksu nasilne mobilizacije ratnih zarobljenika i traži da se s praksom nasilja i šovinizma prestane. Predlaže da se sastavi komisija od Rusa koja bi u Odesi istražila slučaj i da se obustavi slanje Jugoslavena u Odesu, te da se odred preimenuje u Jugoslavenski, a komanda povjeri ruskim oficirima.

Organizacija Rusko-hrvatskog društva »Križanić« i mjere koje je ono poduzelo u stvari dobrovoljaca odnosno ratnih zarobljenika naišlo je na oštru osudu komandanta 1. srpske dobrovoljačke divizije generala Mihajla Živkovića. U specijalnom »Memorandumu«, koji je Živković potpisao u travnju 1917, dat je službeni odgovor na djelatnost »Križanića«. U njemu se odbacuju tvrdnje iz »Memoranduma« društva »Križanić« unatoč tome što je »odeska klanja« priznao i specijalni izaslanik Jugoslavenskog odbora u Rusiji Franko Potočnjak.⁹⁵ Živković žigoše Heruca koji je, prema njegovom uvjerenju, »u službi ruske tajne policije za jugoslavenske stvari a po svoj prilici i druge«. Nazvao ga je i »mračnim tipom«. A što se tiče samoga društva, Živković kaže da je ono »pod maskom upoznavanja ruske braće sa hrvatskim narodom trebalo da postane središtem za ostvarenje austrijske težnje, koja je zapečaćena u političko-nacionalnom programu frankovačke hrvatske stranke. Iz tog društva, a pod inicijativom dorevolucionarne vlade Štirmerove radilo se na privlačenju u korpus ne radi zajedničke ideje, nego iz drugih razloga, bilo da otuda dostavljaju gdje treba o kretanju korpusa, bilo da rade na rasulu korpusa (vidi originalno pismo oficira Mariona...)«⁹⁶

Dalje se u Živkovićevu »Memorandumu« tvrdi da su pod Herucovim vodstvom oficiri postavili rukovodstvu korpusa ove zahtjeve:

1. da se ime *srpski* korpus promeni u Jugoslavenski;
2. da se materijalne prilike oficira i vojnika u svakom slučaju izjednače;
3. Da se srpski amblemi zamene jugoslavenskim;
4. Da se latinica potpuno izjednači sa ćirilicom;
5. Da se odmah odele Hrvati i Slovenci vojnici od srpskih i da se stvore od njih zasebni pukovi na čelu kojih će stajati isključivo oficiri hrvatske

⁹³ M. Krlježa, Panorama pogleda, pojava i pojmova, Sarajevo 1975, 97.

⁹⁴ CGIAL, f. 1101, op. 1, d. 1178; Denisova, n. dj.

⁹⁵ Potočnjak, n. dj., 6.

⁹⁶ Jugoslovenski dobrovoljci u Rusiji 1914—1918. Priredio dr Nikola Popović. Beograd 1977, 227; Ivan Očak, Jaskanac Vilko Marion — komandant crveno-armijske divizije. »Jugoslavenski Oktobarci. Likovi i sudbine.« Zagreb 1979, 226—246.

i slovenačke narodnosti. Na veru se ima osobito paziti, ne mešati katolike sa pravoslavicima;

6. Taj se odred nema smatrati vojskom Kraljevine Srbije, no zasebnom revolucionarnom vojskom jugoslavenskom, i

7. Da se ova revolucionarna vojska nikad ni pod kojim uslovima nesme upotrebiti izvan granica iredentskog nacionalnog teritorija..., a da bi se stalo na put daljem rovaranju po korpusu, srpska vlada je prihvatila uslove, po predlogu potpisanog, sem posljednje točke kojim se moglo izazvati kod samih Rusa nepoverenje prema korpusu...⁹⁷ Namjerno smo donijeli malo dulji citat da se vidi o kakvom je »frankovluku Heruca« ili njegovom hrvatskom nacionalizmu riječ. Unatoč tome, Živković je zahtijevao »da se društvo 'Križanić' zabrani i Geruc i njegovi drugovi uzmu na odgovornost«. Još je prije istaknuo zahtjev da se zabrani i, kasnije osnovano, društvo »Jugoslavija« kao i njegov organ.⁹⁸

U ožujku 1916. Heruc i Tuma, s nekoliko Rusa obraćaju se L. D. Aksakovu s prijedlogom kako organizirati i zbrnuti nekoliko stotina tisuća zarobljenika.⁹⁹ Taj je prijedlog zapravo bio politički program grupe koja će nešto kasnije unijeti iste principe u određenu organizacijsku formu. U tom programu čitamo: »Inozemni Slaveni priznaju svojim jedinim zakonitim sveslavenskim vladarem — državnim vladarem ruskog naroda — gospodara sveruskog, vladara svih Slavena i žele da osiguraju postojanje svoje narodnosti i budućeg razvitka i materijalnog i duhovnog, te da dobiju u ovom svjetskom ratu:

1. Uništenje Austro-Ugarske monarhije i Njemačke i prisajedinjenje svih slavenskih zemalja 'Sveruskom državnom savezu' (federaciji)... i nepovratno uništenje dinastije Habsburg-Hohenlohe...

2. Inozemni Slaveni vide u istokrvnom ruskom narodu svog oslobodioca i duhovnog ujedinitelja, ujedinjuju se s njime dobrovoljno kako bi se zaštitili od političkog, ekonomskog i kulturnog stranog upliva i prevlasti kao ravnopravni član sveslavenske obitelji u Sveslavenskom državnom savezu na čelu s Rusijom s ruskim jezikom kao općeslavenskim obaveznim i jedino dozvoljenim jezikom...

3. Svako slavensko pleme kako državno tako i nedržavno ističe se u svojim etnografskim granicama u posebnu teritorijalnu jedinicu, ali će svaki Slaven

⁹⁷ Jugoslovenski dobrovoljci, 233.

⁹⁸ isto, 159. — Na osnovu optužbi Heruca od strane komande Dobrovoljačkog korpusa, Milada Paulová, Jugoslavenski odbor (Povijest jugoslavenske emigracije za svjetskog rata od 1914—1918), Zagreb 1925, 30, 43, nazvala je Heruca i Garpica »pustolovima«, smatrajući prvoga (u Rusiji zvanoga Geruc) »orudjem slavjanofila[...] za koga se tvrdilo da je njemačkog podrijetla i da mu je pravo ime Herc [...]« Kako pokazuju arhivski dokumenti, Heruci se spominju već u sredini XVIII stoljeća. U sudskim spisima (preslušanje 13. III 1755) na azimo podatak o Josipu Herucu, službeniku općine u Križevcima. Njega u dokumentu nazivaju tribunus plebis (pučki tribun). On se priključio seljacima i bio predstavnik u velikoj buni 1755. Na ovaj podatak skrenuo mi je pažnju prof. dr Josip Adamček, te mu se i ovdje srdačno zahvaljujem.

⁹⁹ CGIAL, f. 1101, op. 1, d. 1145.

sam odrediti svoju pripadnost jednoj ili drugoj nacionalnoj grani.

4. Državnim slavenskim plemenima osigurava se njihov sistem, dinastija, ne-državnim političko-pravna dostignuća, koja su im svojstvena do ujedinjenja sa 'Sveslavenskim savezom' na principima pune nacionalne i teritorijalne autonomije isključujući poslove opće imperijskog značaja (rat, diplomacija i car ne).

5. Zakonodavstvo općeslavenske federacije pripadat će vođenju Savezne zakonodavne ustanove, u sastavu koje se uvode izabrani predstavnici svake slavenske države zavisno od njene brojnosti.

6. Vlade odijeljenih slavenskih država čine Viši Imperatorski Vrhovni Savjet koji će svaki put sakupljati Sveruski car svih Slavena.

7. Teritorijalne sporove među slavenskim plemenima rješava 'Sveslavenska Savezno zakonodateljna ustanova', u slučaju ako se ne postigne saglasnost o spornim teritorijama oni se izuzimaju iz odjeljnih saveznih država i postaju po naređen u imperatora općeimperijskom zemljom...«

Na kraju se izražava uvjerenje da »jedino pod visokim pokroviteljstvom cara svih Slavena, koji je digao svoju moć u zaštitu Slavenstva, oni mogu ostvariti veliku misiju svog ujedinjenja i duhovnog obnavljanja«.

Pod ovim dokumentom su potpisi predstavnika Čeha, Slovaka, Slovenaca, Hrvata, Srba i Rusa koji žive izvan Rusije. Iznad teksta je bilješka »vratiti Herucu«, što govori o tome da je on zacijelo bio sastavljač toga dokumenta.

Nema službenog odgovora na taj dokument. Treba primijetiti da je on potpuno izrazio slavenofilski panslavistički program njegovih autora. Međutim, mjesec dana kasnije osnovano je u Moskvi novo društvo s nazivom »Jugoslavija«, koje se smatralo Sveruskim društvom emigranata Jugoslavena.¹⁰⁰ Na čelu su mu bili Slovenac F. Tuma, Heruc i drugi. 16. travnja 1916. bio je službeno utvrđen statut društva. Cilj mu je — prema § 1. — idejno i praktično ujednjenje ličnosti jugoslavenske narodnosti koje žive u Rusiji. Osim toga, zadaća mu je da svestrano potpomaže kulturno, ekonomsko i političko ujednjenje svih Južnih Slavena. Prema tome, društvo »Jugoslavija« je razradilo cijeli program zbližavanja i ujedinjenja svih Slavena, temeljeći to na zbližavanju Jugoslavena s ruskim narodom. Te su ideje našle odraza i u periodičkom izdanju društva »Jugoslavija«. Dakle, Heruc povezuje ideju panslavizma i jugoslavenstva.

Sukob Heruc — Živković, kao i likvidaciju spomenutih društava dovršila je pobjeda Oktobarske revolucije u Rusiji.

O djelovanju K. Heruca nakon pobjede Oktobarske revolucije u Rusiji postoje dva podatka. S Herucem se 1918. sreo b. v. disident Srpskog dobrovoljačkog korpusa — Osječanin Kamilo Firlinger. On je bio u Tiflisu do lipnja 1918. kao ruski zarobljenik. U pismu autoru ovog rada Firlinger je pisao: »Našao sam i le ak 'Istor'českoje prestupljenije' od 'Russko-hrvatskog obščestva pamjati Križanić v Moskve' iz 1916«. Ovo je zapravo letak koji je Heruc sastavio nakon ubijstva 13 ratnih zarobljenika Hrvata u Odesi

¹⁰⁰ Arhiv vnešnjeje politiki Rossii (AVPR), f. Osobij političeskij otdjel, op. 474, d. 2 3, list 131.

u 1. srpskom dobrovol' ačkom korpusu. Firlinger objašnjava »da je letak dobio od njegova sastavljača Krunoslava Jurjeviča Geruca, koji je u to vrijeme (1918), dakle u vrijeme sovjetske vlasti, bio direktor Kavkaskog bibliografskog instituta i Državne knjižare Gruzinske Republike. Dao mi je i prepisane i štampane prospekte tog Instituta pa jedan od potonjih prilažem«. Heruc je u Tiflisu bio i tajnik društva »Tifliskoje seljsko hozjajstvennoje obščestvo Cerera«, od kojega mu je također dao razne prospekte i pisma, »zanoseći se s mišlju da će moći uspješno trgovati s novom Jugoslavijom...«¹⁰¹ Iz prospekta se vidi da je Heruc, kao direktor u Kavkaskom bibliografskom institutu, imao u zbilji ili na papiru ove odjele:

- 1) *Istočni*, u kojem su predviđeni jezici: gruzinski, armenski, arapski, azerbajdžanski, osetinski, turski, perzijski, jevrejski i dr. mjesni jezici;
- 2) *Slavjano-ruski*, u kojem bi se izučavala sva područja znanja i jezici;
- 3) *Zapadno-evropski*, koji bi izučavao engleski, njemački, francuski, esperanto i druge jezike;
- 4) *Muzejski*, u kojem bi bili naučni kabineti, priručnici za učenje i kavkaska kolekcija;
- 5) *Bibliotečni*, koji bi imao čitaonicu časopisa i novih knjiga, organizaciju novih biblioteka za pretplatu svih izdanja;
- 6) *Bibliografski*, koji bi se bavio registracijom (kavkaskih, te bližnje i srednje-istočnih knjižarskih novosti, izdanjima »Kavkaskog književnog ljetopisa«, književnom i naučnom informacijom, za zamjenu knjiga unutrašnjim i inozemnim znanstvenicima i prosvjetnim ustanovama);
- 7) *Papirnice* za specijalne, školske i kancelarijske prinadležnosti«.

Ne zna se koliko je od toga Heruc uspio realizirati, ali je takav plan tipografski otštampan, reklamiran i raspačavan. Očito je da se Heruc ponovo vratio nakon svih ratnih lutanja knjižničarstvu i da na tom polju želi da pridonese svoj udio novoj Rusiji. Činjenica da je nakon pobjede Oktobarske revolucije bio na rukovodećem položaju, dopušta zaključak o njegovu pozitivnom odnosu prema pobjedi proleTERSKE revolucije.

Drugi dokument je pismo od 14. prosinca 1920. koje K. Heruc šalje iz Tiflisa svom bratu Luki u Križevce. On piše: »Dragi brate Luka! Prije malo vremena dobio sam pismo iz Varne od naše sestre Slavice. Javlja mi da je brat Ljudevit umro, no n štа neznam o tebi i tvojoj djeci. Tvog sina Djuru vidio sam u Petrogradu 1915. god[ine] kad je putovao kao srpski oficir u Krf i dalje u Macedoniju. Jel se vratio poslije rata ili je poginuo, kako je poginuo moj sin JuraJ negdje u Rusi i 1918. god[ine]? I mlađi moj sin Boris valjda je poginuo, već 1 1/2 godine neimam o njemu viesti. Mlađa kći Zinaida umrla je u studenom 1919. god[ine] ovdje u Gruziji, u gradu Gori, gdje je bio u proljeće znameniti potres. Tako nam je ostala u kući samo najstarija kćerka Marija. Moja žena Ljubov Timofejevna, razumije se, boluje i tjelesno i sve što se dogodilo snosi teško, ne trpeljivo. Ja živim u Tiflisu počam od proljeća 1917. god[ine]. Sad sam tajnik i član jednog češkog trgovačkog društva. Ipak bi želio pod stare dane vratiti se u domovinu i nastojati ću, da to

¹⁰¹ Pismo K. Firlingera I. Očaku, Osijek 28. XII 1967.

dostignem. Žena i kćerka, razumije se žele k sebi na sjever, k Ladožskom jezeru. Biti će, što Bog da. Rado bih dobio od tebe ili od koga gođer iz naše rodbine izvještaj tko je živ, a tko mrtav, koliko ima sada naše rodbine i kako živite, po starom ili po novom? Saopći mi adrese: Mare, Zlate, svih naših napr. Stjepana sina Lovreka, svih onih, koji bi htjeli da samnom dopisuju.

Kad vidim, da pisma dolaze, ja ću svima napisati...¹⁰²

Ovo je zapravo posljednji podatak o Krunoslavu Herucu. Da li se vratio u Rusiju s obitelji ili u domovinu, ostaje nerazriješeno. P ema nepotvrđenoj verziji S. Jež ća, Heruc se vratio 1926. u Hrvatsku gdje se zaposlio kao učitelj u nekom selu.¹⁰³

Резюме

КРУНОСЛАВ ГЕРУЦ — ПРОТАГОНИСТ ХОРВАТСКО-РУССКИХ СВЯЗЕЙ КОНЦА XIX НАЧАЛА XX ВЕКОВ.

Иван Очак.

В югославской и советской историографии до сих пор мало известно о КРУНОСЛАВЕ ГЕРУЦЕ из Крижевана, которого Степан Радич считал «хорватским консулом» в Петрограде. В 80-х годах прошлого века молодой последователь радикального крыла хорватской партии «прав» Кrunослав Геруц должен был покинуть страну и эмигрировать в Болгарию. Здесь занимается не только журналистской деятельностью, но и участвует также в политической жизни страны: на стороне демократических сил в борьбе за объединение Болгарии. Возвращением в Болгарию князя Батенберга, Геруц, как великий русофил, был вынужден покинуть Болгарию и эмигрировать в Россию. В конце 80-х годов Геруц постоянно живет и работает в Петербурге. Главное его занятие, которому посвятил большую часть жизни, является книгоиздательство и книготорговля славянской литературой. Кроме этого, Геруц активно сотрудничает в русских и хорватских журналах и газетах, пишет о культурной и политической жизни обеих стран. Своей публицистической и практической деятельностью проповедует идею сближения славянских народов подобно той, которую два века тому назад распространял его великий земляк ЮРИИ КРИЖАНИЧ. В годы первой мировой войны ГЕРУЦ организует вместе со словенцем Тумой общество «Юрий Крижанич» с целью использования в плане его славянских идей югославских военнопленных в России. Победа Октябрьской социалистической революции накладывает иное течение его идеям. Из очень скудных данных видно, что после Октября Геруц продолжал заниматься пропагандой славянской литературы в пределах Советского Союза.

В галерее лиц, заслуженных для развития хорватско-русских культурных связей, ГЕРУЦУ принадлежит почетное место.

¹⁰² Pismo K. Heruca Luki Herucu, Tiflis 14. XII 1920. (Zbirka autora.) Pismo je dobiveno od Stefice Tomić, nećakinje K. Heruca u Zagrebu.

¹⁰³ Herucova nećakinja nije potvrdila Ježićevu pretpostavku.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Ivan KAMPUŠ
Bernard STULLI
Jaroslav ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Jaroslav ŠIDAK

KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3
Časopis izlazi jednom godišnje

Pretplate i narudžbe šaljite na adresu:

Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 800 din.

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH — VII.

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — svibanj 1985.